

K PROBLEMATICE HYGIENY NA ŠKOLÁCH PRVNÍ REPUBLIKY

František ČAPKA - Jaroslav VACULÍK

Souhrn:

Značná pozornost byla věnována vnitřnímu uspořádání školní budovy. Na první místo se dostal požadavek, aby se při projektování nových škol pamatovalo na velké, vzdušné učebny s dostatečným a účelným větracím zařízením a správným hygienickým vytápěním. Učebny měly mít vysoká a široká okna s úzkými meziokenními prostory, umělého světla mělo být používáno co nejméně. Přirozeně byly dále zdůrazněny požadavky na nábytek ve třídě, zejména se striktně žádalo dodržování správných parametrů pro školní lavice (výšku sedadel a psací desku) a také pro podobu psacích potřeb, nátěru školní tabule, tisku v učebnicích apod. Spíše diskutována zůstávala otázka počátku školního vyučování, správného rozvrhu hodin a stanovení rozsahu domácích úkolů. Jednoznačně se preferovalo dopolední vyučování před odpoledním, i když praxe to často nedovolovala; výrazný populační nárůst žáků činil problémy s dodržováním stanoveného počtu žáků ve třídě, když se navíc ozývaly hlasy po dalším snižování limitu 60 žáků.

Klíčová slova: hygiena - škola - první ČSR

Vznik Československé republiky v roce 1918 znamenal počátek změn ve všech oblastech života společnosti, nevyhnul se tedy ani školství. Od počátku 20. let procházelo školství v českých zemích bouřlivými diskusemi, jehož účastníci z řad pedagogů i širší veřejnosti požadovali reformu a modernizaci celé školské soustavy, která by ve srovnání s předválečnou dobou přinášela mnohem větší nároky na úroveň vzdělanosti společnosti v celé její šíři. Požadované zásahy měly vytvořit předpoklady k vyššímu rozmachu techniky, hospodářství a obchodu, k formování kvalitnějších sociálních vztahů i zdraví obyvatelstva stejně jako kultury společenského života vůbec. Šlo o složité problémy, dotýkající se všech stupňů škol, a zvláště některých jeho specializací i forem. Většinou úplně nově byly formulovány výchovné úkoly školství, jež mělo nyní sloužit ne již monarchistickému a přísně hierarchickému uspořádání společnosti, ale novému republikánskému demokratismu.

Zásadní změna se týkala (vedle dokončení mnohaletého úsilí o zrovnoprávnění českého školství s německým a celkového zvýšení počtu škol) zejména: **1.** posílení kontrolní a řídicí úlohy státu nad školstvím; **2.** modernizace školství zejména po stránce obsahové. A právě oblast modernizace školství souvisí se problematikou, kterou sledujeme.

Ad 1) Posilování úlohy státu spolu s centralizací ve školské oblasti vedlo jednak k zdůraznění zásady, že "státu přísluší nejvyšší správa veškerého vychovávání a vyučování a dozor k němu", tak jak to stanovil zákon z 9. dubna 1920, jednak k některým opatřením (i když pouze dílčím), která měla omezit vliv katolické církve v oblasti školství; již v listopadu 1918 byl vydán ministerský výnos, který zemským školním radám ukládal oznámit obecným, měšťanským i středním školám a také učitelským

ústavům, že náboženské úkony nejsou součástí výuky a účast nebo neúčast na nich nemá vliv na známku z "mravů" ani na prospěchovou známku z náboženství. Na základě dalších nařízení a výnosů se stalo vyučování náboženství nepovinným.

Ad 2) Již ke konci roku 1918 byly při ministerstvu školství a národní osvěty (MŠ a NO) vytvořeny poradní sbory, které pro jednotlivé školy (zejména obecné, střední a odborné) začaly připravovat nové osnovy. Bezprostřední a částečně obsahové změny byly pak kodifikovány tzv. malým školským zákonem vydaným MŠ a NO 13. července 1922. Pokud šlo o obsahovou stránku, zavedl tento zákon některé nové učební předměty (ruční práce pro chlapce a domácí nauky pro dívky, tělocvik a občanská výchova). Pro vnější organizaci byl zákon přínosem v tom, že znovu unifikoval školní docházku na osm let (bez jakýchkoliv úlev) a nařídil postupné snižování počtu žáků ve třídě z 80 na 60. Značná pozornost byla věnována vnitřnímu uspořádání školní budovy. Na první místo se dostal požadavek, aby se při projektování nových škol pamatovalo na velké, vzdušné učebny s dostatečným a účelným větracím zařízením a správným hygienickým vytápěním. Učebny měly mít vysoká a široká okna s úzkými meziokenními prostory, umělého světla mělo být používáno co nejméně. Přirozeně byly dále zdůrazněny požadavky na nábytek ve třídě, zejména se striktně žádalo dodržování správných parametrů pro školní lavice (výšku sedadel a psací desku) a také pro podobu psacích potřeb, nátěru školní tabule, tisku v učebnicích apod. Spíše diskutována zůstávala otázka počátku školního vyučování, správného rozvrhu hodin a stanovení rozsahu domácích úkolů. Jednoznačně se preferovalo dopolední vyučování před odpoledním, i když praxe to často nedovolovala; výrazný populační nárůst žáků činil problémy s dodržováním stanoveného počtu žáků ve třídě, když se navíc ozývaly hlasy po dalším snižování limitu 60 žáků. K tomuto problému přistupovala otázka přetěžování žáků učivem a náročná obsahová úroveň učebnic. Všeobecně se mluvilo o školní únavě, které se mělo čelit snižováním počtu vyučovacích hodin, časovým prodlužováním přestávek a *"pěstováním všelikého sportu, především hraním a tělocvikem v přírodě"*.

Školním a vyučovacím řádem se přikazovalo školám dbát na úzkostlivou čistotu, protože *"čistota ve škole je zárukou zdraví školáků i učitelů. Ve škole má být všecko zařízeno tak, aby v ní nebylo nebezpečného školního prachu"*. Rovněž se mělo dbát na bezprašné okolí školy a na nutnost větrání ve třídách, případně provádět vyučování při otevřených oknech. Škole i rodičům se zmíněným školním a vyučovacím řádem dále přikazovala péče o chrup a ústní dutinu dětí, potřeba jejich otužování, aby *"v teplé místnosti pracovní byli školáci oděni lehce, aby se omývali a sprchovali"*. Osmdesátý paragraf tohoto řádu nařizoval škole a rodičům, aby *"pečování bylo o zdravý postoj školáků, aby nebyli nějak a všelijak shrbeni, aby při čtení a psaní v lavicích neleželi a aby nebyli zatěžováni břemeny knih a školních pomůcek"*. V řádu se našlo také místo pro potřebu *"dbát pohlavní výchovy školáků a zakazovat a zamezovat kouření školákům ... a přikazovat boj proti pití lihovin"*.

Výsledky šetření o zdravotním stavu žáků na prvorepublikových školách nebyly příliš lichotivé; povětšinou uváděly 25-30 % dětí tzv. vadných, z toho více postižených bylo děvčat než chlapců, a více v nižších ročnících než ve vyšších.

Při zkoumání důvodů ohrožení zdraví žáků byla často obviňována škola jako *"semeniště a pařeňišťe nakažlivých nemocí, ... protože škola jest větší shromaždiště dětské, podobně jako hřiště, dětské slavnosti a divadelní představení... Z nemocí, které mohou být rozšiřovány vzájemným stykem žáků ve škole, přicházejí zde v úvahu přenosné choroby kožní (svrab, všivost, některé lišeje) a nakažlivé nemoci jednak prudké (spalničky, plané neštovice, příušnice, spála a záškrť) a jednak vleklé (tuberkulóza)."*

Proto se pozornost zdravotníků, ale i školských orgánů obracela k prevenci; z dostupných materiálů se dovídáme, že byly vydávány pokyny s cílem vštěpovat dětem již od nejnižších tříd smysl pro zdravotní péči a nově vydávané učebnice, zejména čítanky, obsahovaly texty s "tělovědnou a hygienickou" tematikou. Preventivní péče nenacházela však pochopení u rodičů, takže vážla spolupráce mezi školou a rodinou; jako častý důvod tohoto rodičovského přehlížení byla z jejich strany uváděna "chudoba". K zlepšení stavu mělo přispět ustavení tzv. školních opatrovnic; dobré zkušenosti z jejich působení byly z mnoha evropských států, jako z Anglie, Belgie, Francie a také z Německa (zde se pro ně vžil název Schulschwester). Mnozí pedagogové přišli dokonce s odvážným návrhem na zřízení zvláštních kursů pro rodiče, pěstouny a pro budoucí otce a matky se sociálně zdravotním programem; návrh se nesetkal s větší podporou u veřejnosti.

Od počátku republiky se také setkáváme s řadou pokusů některých školských pracovníků přispět k vytvoření "nové školy" zřizováním vlastních škol nebo alespoň pokusných tříd, v nichž by se uplatňovalo progresivnější pojetí výchovy a vzdělání. Většina z těchto "novátorů" se zaměřila na prohlubování pracovních dovedností žáků (jako například František Bakule organizoval svou školu pro tělesně vadné děti na zásadě spojení školy se životem nebo František Náprstek a Čeněk Janout tzv. "kladenskou školou" vedle orientace na pracovní výchovu rozvíjeli také estetickou stránku žákovy osobnosti). Objevily se však i pokusy o rozšíření tělesné výchovy společně s hygienickými návyky a s rodinnou výchovou; nejznámější model je spojován se jménem Marie Kühnelové v Praze. Bohužel všechny tyto záměry skončily jen u pokusů a nebyly nijak více využity, protože samotné školské úřady k nim zaujaly zdrženlivé až negativní stanovisko, a tak uvažovaná reforma obecného školství, která by mj. zvýraznila i širší využití hygienických prvků, se přestala v dalších letech připravovat.

Nový vzruch do reformního snažení přinesl v roce 1928 Václav Příhoda svým publikováním návrhu na jednotnou vnitřně diferencovanou devítiletou základní školu, která měla spojovat nižší střední školu s měšťanskou školou. Vedle stěžejního organizačního modelu se materiál rovněž dotýkal některých otázek žákovy osobnosti a spolu s tím problému diagnostiky a prognostiky. Po učitelích se vyžadovalo poznat podmínky, v nichž se žák pohybuje, a poznat příčiny, které zaviňují u jednotlivých žáků určité rozporuplné stavy. Z praktického řešení této otázky vyplynul požadavek zavést funkci školního psychologa. Spolu s některými novými prvky v mravní výchově a s používáním dosud netradičních forem práce (jako například sportovní hry nebo spolupráce školy s rodiči) se tyto nadstandardní prvky prověřovaly na nově organizovaných pokusných školách s výsledkem převážně pozitivním.

Zdravotní ochrana školní mládeže na školách obecných a měšťanských za první republiky byla prozatím legislativně zajištěna vládním nařízením ze dne 4. dubna 1925, č. 64 Sb. z. a n., v němž se stanovilo postavení školních lékařů při zdravotní péči o žactvo a při jeho tělesné výchově. Příslušné instrukce k úpravě této služby, a to jak pro školy ve velkých městech, tak i v místech menších, vydalo ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy. Stejně tak byly sjednoceny instrukce pro lékařskou službu na školách středních a na školách jim na roveň postavených. Teprve postupně byly dalšími předpisy řešeny otázky finanční úhrady, dále podrobnosti samotné lékařské služby a dozoru nad jejím prováděním. Počátkem 30. let mělo zhruba jen asi 30 % škol v ČSR školního lékaře, přičemž daleko vyšší procento jich bylo v českých zemích než na Slovensku a na Podkarpatské Rusi; v ostatních případech činnost školních lékařů suplovali obvodní lékaři. Jako specifické útvary pro mládež školního věku byly zřízeny poradny s názvem *Našim dětem*, kde byla zejména soustředěna péče o defektní děti.

K ilustraci postavení školního lékaře nám poslouží ukázka z instrukcí pro pražské školní lékaře, kde se mj. uvádělo: *"Školní lékaři jsou stálými dozorčími orgány zdraví žactva a zdravotních nedostatků školních budov, jim náleží zjistiti zdravotní stav žactva a vésti v patrnosti všechny okolnosti, jež by mohly škodlivě působiti na zdravotní rozvoj školní mládeže, bud' z budov a místností školních neb od způsobu vyučování neb od žactva samotného."* Poslání školních lékařů upravoval zákon č. 226 z roku 1922 a vládní nařízení č. 64 z roku 1925, dále pak výnos ministerstva zdravotnictví ze dne 25. července 1922 č. 4 208-581.

Jako důkaz pro lepší se situaci stavu hygieny a celkového zdravotního stavu na školách byla uváděna stále kvalitnější koordinace mezi učitelem, školním lékařem a školským úřadem. Při výčtu příčin tohoto stavu se také objevila změna v celkové výživě žáků, když byl na mnohých školách zaváděn výdej teplých jídel. K zlepšení mělo také přispět nově vytvářené rodičovské sdružení, jehož základní poslání bylo vtěsnáno do těchto programových zásad: *"sociální, zdravotní, mravně ochranná a mimoškolní péče výchovná o všecku mládež v obci nebo v městském obvodu a starost o peněžní prostředky"*.

Se školní hygienou úzce souvisela tělesná výchova mládeže na sledovaných školách. Počátky školního tělocviku v historických zemích Koruny české (tj. Čech, Moravy a Slezska) spadají ještě do doby rakouské monarchie. Tělocvik jako nepovinný předmět byl poprvé zaveden v roce 1849 na dvou středních školách v Praze. Postupně byl jako nepovinný předmět zaváděn i do ostatních škol. V roce 1869 byl prohlášen jako povinný předmět na všech ústavech pro vzdělávání učitelů národních škol a také na samotných národních školách. V tomtéž roce se začal tělocvik vyučovat i na reálkách a od roku 1909 také na gymnáziích. Zákonem z roku 1883 byl tělocvik prohlášen jako nepovinný předmět pro dívky na národních školách a teprve v roce 1919 se stal pro ně povinným předmětem. Tělocvičné hry byly doporučeny a zaváděny do škol od roku 1890, avšak jako mimořádné vyučovací hodiny. Tělesné výchově se vyučovalo 2 hodiny týdně, navíc každých 14 dnů byla povinná vycházka, v létě častější a delší. Pro učitele tělesné výchovy pořádalo MŠ a NO po dohodě s ministerstvem veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy desetidenní nepovinné státní kursy spojené s rozбором školních osnov a také speciální kursy (jako lehké atletiky, plavání, sportovních her, rytmického tělocviku apod.).

Ráz tělesné výchovy na obecných školách první republiky byl dán „zatímními“ osnovami z roku 1930. Soustavná péče o tělesnou výchovu mládeže se považovala za nezbytnou součást výchovy vůbec; za její jednotlivé složky byly považovány: všestranná úprava škol po zdravotnické stránce, tělesná cvičení (tělocvik, hry, koupání, plavání, zimní sporty a veškeré pohybové projevy žáků), prožívání poznatků z fyziologie, zdravotnictví a životosprávy, výcvik smyslů hrami a zvláštními úkoly, pobyt a pohyb v přírodě, práce "pod širým nebem" a také rekreace; přitom jednotlivé úkony byly specifikovány zvláště pro nižší stupeň (1.-2. ročník), střední (3. a 4.) a vyšší stupeň (5.-8.), přičemž na posledním stupni se dále diferencovaly podle pohlaví žáků. MŠ a NO doplnilo svůj výnos ze dne 26. května 1922 o účasti školní mládeže na tělovýchovných cvičeních novým výnosem s datem 14. srpna 1928, kde se mj. uvádělo, že *"žákům národních, středních, obchodních, průmyslových a odborných škol může být dovoleno účastniti se cvičení i ve spolcích sportovních, ale pouze v těch, které nepěstují výhradně kopanou nebo těžkou atletiku, nejsou zcela nebo částečně profesionálními, nevzbuzují podezření, že se v nich pěstuje národnostní, náboženská nebo sociální nesnášenlivost, a kterým bylo výslovně uděleno příslušnými školskými úřady k tomu povolení"*. V další části výnos podmiňoval udělení povolení řadou podmínek, z nichž některá zní dnes zajímavě, jako například: *"že na cvičišti příslušného spolku nebudou trpěny výjevy a sportovní výkony, které se nesrovnávají se slušností"* nebo, *"že spolek připustí k závodům nebo k veřejnému vystoupení spolkovému žáky pouze po předběžném svolení učitelského"*

sboru příslušné školy a to s podmínkou, že se podobné podniky nekonají v době školního vyučování a že se nezávodí o peněžitou cenu" a také, že "učitelský sbor má právo vyloučiti žáka ze cvičení sportovního spolku, jestliže shledá, že je těmito cvičeními ohrožen jeho prospěch ve škole nebo jeho mravnost".

Protože ne všechny školní budovy byly vybaveny tělocvičnami a školními hřišti, hledala se náhradní zařízení; často se jimi stávala různá sportoviště místních sportovních spolků. Nové školy již automaticky ve svých projektech počítaly s výstavbou tělocvičny nebo školního hřiště.

Na rozvoji tělesné výchovy školní mládeže se spolupodílela řada institucí a spolků, z nichž můžeme třeba jmenovat *Poradní sbor pro tělesnou výchovu* při ministerstvu veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, jehož úkolem byly i návrhy vzorných hřišť a cvičišť, návrh zákona o povinném zřizování hřišť a cvičišť apod. Spolky, pěstující hry mládeže, byly sdruženy ve *Svazu pro hry mládeže a zřizování dětských hřišť* se sídlem v Praze, prázdninové putování školních dětí bylo organizováno při *Klubu čs. turistů* a při *Německém ústředí pro cestování mládeže* ve Vrchlabí. Celostátní prázdninová péče žactva měla v českých zemích tři členy: *Zemskou prázdninovou péčí* v Praze, *České srdce* v Brně a *Ústředí prázdninové péče župy ostravské*. Německé organizace měly obdobný *Říšský svaz prázdninové péče*. Významným činitelem v rekreační péči, zejména u dospívající mládeže, byly vedle tělocvičných jednot (Sokol, Orel, DTJ, DTV-Deutscher Turnverband, FDTJ, ATUS-Arbeiter Turn- und Sportverband in der Tschechoslowakischen Republik, Makkabi) také sdružení YMCA a YWCA.

Nastínili jsme některé otázky související s prosazováním nového ozdravného programu v rámci demokratizace celé školské prvorepublikové soustavy. Každý z uvedených problémů si jistě zaslouží podrobnější zkoumání, protože mnohé z nich neztratily i v současnosti svou aktuálnost. K nim bychom počítali například otázku zdravotní a mravní výchovy školní mládeže v duchu abstinence, i když je poněkud zastíněna jistě současnými daleko závažnějšími problémy (drogy, kriminalita apod.); vždy znovu neuškodí si připomenout Masarykův výrok, že *"jest zejména povinností uvědomělého, vědecky myslícího a vědě důvěřujícího medika, právníka, duchovního, učitele, vůbec každého uvědomělého člověka hlásat slovem i skutkem, že v zájmu každého národa a zejména našeho českého národa jest: alkoholismu se zbavit"*.

Text byl zpracován v souvislosti s řešením výzkumného záměru MŠMT č. MSN0021622421.

Literatura

- BYDŽOVSKÝ, B. *Naše středoškolská reforma*. Praha: 1937.
- CACH, J. *Pedagogika a vědy jí blízké v Československu v letech 1918 až 1938*. Praha: 1996.
- ČAPEK, M. *Národní školství v ČSR*. Praha: 1930.
- ČAPEK, M. *Reforma střední školy v ČSR*. Praha: 1929.
- ČERNÝ, N. *Jak reformujeme měšťanskou školu*. Praha: 1934.
- DRTINA, F. *Reforma školství*. Praha: 1931.
- HRONEK, J. *Základní požadavky ve školském zdravotnictví, výchově a vyučování*. Praha: 1932.
- HÜTTEL, V. *Škola a zdraví dítěte*. B. r.
- JANOTA, O. *Zákony o školách národních*. Brno: 1923.
- Národní škola ČSR. Zkušenosti a směrnice*. Brno: 1930.
- PLACHT, O.; HAVELKA, P. *Příručka školské a osvětové správy*. Praha: 1935.
- Příhoda, V. *Reformní praxe školská*. Praha: 1936.
- Pro zdraví a zdatnost naší mládeže. Sborník 1. československého sjezdu pro zdravotní a mravní výchovu mládeže v duchu abstinence*. Praha: 1931.
- SUK, V. *Škola a zdraví*. Praha: 1947, 1949.
- ŠTAMPACH, F. *Domov a škola. Pečují o zdraví školáků*. Praha: 1941.
- VESELÁ, Z. *Česká střední škola od národního obrození do druhé světové války*. Praha: 1972.
- VESELÁ, Z. *České pedagogické myšlení mezi dvěma světovými válkami (Antologie)*. Brno: 1992.
- VESELÁ, Z. *Vývoj české školy a učitelského vzdělávání*. Brno: 1992.
- VESELÝ, J. Zdravotní péče o mládež. In *Československá vlastivěda, díl II. Člověk*. Praha: 1933, s. 593-598.
- VRÁNA, S. *Úkoly nové československé školy*. Brno: 1922.

Kontakt na autora:

Doc. PhDr. František ČAPKA, CSc.

Katedra historie

Pedagogická fakulta MU

Poříčí 7

603 00 Brno

E-mail: capka@ped.muni.cz

Doc. PhDr. Jaroslav VACULÍK, CSc.

Katedra historie

Pedagogická fakulta MU

Poříčí 7

603 00 Brno

E-mail: vaculik@ped.muni.cz